

Város és hagyomány

Vázlat a „szegediség” kérdésköréről

„...minden hagyomány az értelmezés
kegyelméből él; ezen az áron áll meg,
marad eleven.”

(Paul Ricoeur)

„...a hagyomány megtagadása többnyire
irracionális visszaeséseket
eredményez.”

(Tamás Gáspár Miklós)

Van-e szegedi, az itt élőket mint szegedieket megtartó és segítő helyi hagyomány? Olyan öntudatlanul is ható tradíció, amely – bár nem filozófia, s nem is valami laicizált vallás – mégis irányítja a hagyományba kapcsolódók életét. Olyan mentális kötelék, mely azt a – megalapozott – érzést adja a benne élőknek, hogy nincsenek egyedül, egy nagy folyamat részesei, s a múlt eredményeire mindenkor építhetnek, ugyanúgy, ahogy az utódok majd az övékét tekinthetik alapnak. A helyismerettel foglalkozó kutatók egy kicsiny, de jól körülírható csoportja alighanem igennel válaszolna, s közös mesterük, Bálint Sándor régi írásai is a *genius loci* erejére, értékére figyelmeztetnek. Nem véletlen ez. A modern kori Szegeden mindig is eleven volt az értelmiségben a hagyományörzés, a hagyomány továbbadásának igénye, az itt élők önkéntelenül is fölismerték, hogy a hagyományban megtestesülő erkölcs az értelmezés által, az értelmezés, a továbbadás aktusában él. Már Dugonics András életművében kimutatható ez az igény, s azóta a java szegedi alkotók – legalább munkásságuk egy rétegében, egy vonulatában – erre is törekedtek. Tömörkény, Móra, Juhász Gyula munkássága például (hogy csak a legismertebb neveket említsük) – bár nem ezért lett jelentős – egyebek mellett e funk-

ciót is betöltötte, s körülöttük, mögöttük kisebbek raja segítette ezt az értelmező, továbbadó munkát. S az utóbbi években is tiszteletre méltó életművek születtek „a hagyomány szolgálatában”. A „legszögedibb szögediként” emlegetett Bálint Sándor például egyebek mellett magisztrális művek sorában örökítette meg a szegedi parasztság múltba vesző világát (*Szegedi szótár 1–2.* Bp. 1957., *A szögedi nemzet 1–3.* Szeged, 1976., 1977., 1980.), miközben a népi szakralitás vizsgálatával a valóságos életnek egy olyan összefüggésrendszerét is bemutatta, amelyet előtte szinte figyelemre sem méltattak. Péter László pedig cikkek százait, összesen immár közel kétezer kisebb-nagyobb dolgozatot írt „a szerette városról”, fölidézvén múltjának eseményeit, kis és nagy közszereplőit. E hagyományápolás nyomán a szegedi múlt lassan „benépesül”, öntörvényű külön világgá áll össze. A szegedi polgár ma már tudja, vagy legalábbis tudhatja, „hol lakott itt” (ha nem is Vörösmarty Mihály, de, mondjuk) Juhász Gyula, Móra Ferenc vagy József Attila, s számon tartatik, mikor, milyen alkalmakkor jártak itt a magyar kultúra nagyjai. S szaporodnak a „közembert emlékeztető” márványtáblák is, melyek immár – túl az irodalom körén – műszaki nagyjainkra is fölhívják a figyelmet. Valamiképpen törvényszerűnek, a hagyomány erejét illusztrálандónak kell tartanunk, hogy az utóbbi évek egyik legnagyobb publicitást kapó magyar regénye, Temesi Ferenc kétkötetes *Por* című „szótár”-könyve – már az innen elszakadt fiúnak a városhoz való visszatérése jegyében – egyenesen ezt a szegedi hagyományt igyekezett interpretálni s „kiegészíteni” az ún. posztmodern irodalom eszközeivel. A válasz az alapkérdésre, hogy tudniillik van-e Szegednek saját hagyománya, mégsem egyszerű. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az utóbbi években olyan értelmiségi – jórészt: író – generációk távoztak a városból, akik ma már – olykor nyíltan deklarálva is – tagadják a város számukra való aktualitását, a hagyomány eleven-ségét. A nagy tradíció tehát mintha megszakadna s ereje szétfoszlana; úgy látszik, a hit, amely a hagyomány mélyén meghúzódva elevenné tette azt, kiüresedett, s a hagyomány

így üres csigaházzá vált, csak élettelen mézsvázat hagyva ránk.

Pragmatikusan persze viszonylag egyszerű volna „elintézni” a kérdést. Csupán azt kellene leszögezni, hogy a hagyományátadás aktusa bizonyos körökben még eleven, de az új értelmiségi generációk, kik a holnap középhadát alkotják majd, ezzel a hagyománnyal már nem tudnak mit kezdeni. Nem ismerik igazán, s nem is igen vélik aktuálisnak azt, amit mégis ismernek belőle. E választ nehéz is volna tagadni; tapasztalati tény. De éppen ez a helyzet veti föl élesen: mi is a hagyomány általában, milyen ennek „szegedi” változata, s miért keletkezett, keletkezik benne „üzemzavar”?

Hogy mi a hagyomány általában, arra szerencsére van elméletileg kidolgozott pontos válaszuk. Leginvenciózúsabb filozófusaink egyike, a hagyomány problémájával folyamatosan szembesülő angolszász analitikus filozófiákon iskolázott Tamás Gáspár Miklós legutóbb megjelent könyvében, az *Idola tribusban* (1989) a hagyományról is írt egy esszét. E magisztrális tanulmány, melyet szerzője szerényen csupán vázlatnak tekint (címe is ez: *Vázlat a hagyományról*), de jóval több annál, tisztázza az alapvető összefüggéseket.

Legfontosabb szempontjainak és fölismeréseinek kivonatolása minket is közelebb visz problémáink megértéséhez.

„A hagyomány – mondja Tamás Gáspár Miklós – annak a bölcsességnek (vagy balgaságnak) a korpusza, melyből kihullottak az egykori érvek”, illetve, csak „elfeledett érvek” vannak benne. (248–249.) A hagyomány így – „szemben például a filozófiával, illetve pontosabban a filozófiáról mint érvek tárházáról alkotott történeti-kritikai tudásunkkal – feledésen, azaz önmaga tartalmi elemei mellett és ellen szóló érvek és kételyek rendszeres kiiktatásán alapszik, érvelés nélkül kizárja magából a hozzáférhető erkölcsi tudásnak a különféle morális dilemmákra adható alternatív válaszait. (...) Azok az etikai vélekedések, amelyek nem állnak összhangban a hagyomány alapjául szolgáló habitussal, túlesnek a hagyomány horizontján. Ha részesei vagyunk tehát

valamely hagyománynak, hiába van pusztá intellektuális tudásunk a miénkkel vetélkedő véleményekről, ez utóbbiakban nem hihetünk – sőt ezek meg sem kísérhetnek bennünket –, mert máskülönben kizárnánk magunkat a hagyományból.” (251.)

A hagyomány mint hagyomány így a tekintélyben kapja meg igazolását, „pusztán a kiváltságos tanúk tekintélye által meghatározott, önkényesen zárt témakatalógus. Semminő racionális indokunk nincs rá, hogy higgyünk benne.

Csak az a bökkenő, hogy a hagyományon bévül élő hagyományos emberek soha nem így nézik a hagyományt. Számukra – saját láthatárukon belül – a hagyomány nem egyéb, mint a *hozzáférhető igazság maximuma*.” Ez a sajátos „igazság-maximum”, melyet Tamás Gáspár Miklós beszédes terminológiával *kánonnak* nevez, „a hagyomány belülről nézett, immanens képe, az, amely vakká tesz bennünket hagyományunk egyedisége és esetlegessége iránt, egyedülállóvá és egyedül lehetségessé teszi azt a horizontot, amelyen *innen* keressük az igazságot; az a perspektíva, amelyen belül abszolútumok kereshetők. Ez a hagyomány hagyományos immanens jelentése, és ez az, amely teret ad a racionalitásnak és a kritikának. A *kánon* által kiváltott szükségesség áll ellen a relativizmusnak és szkepszisnek, nem a hagyományok pluralisztikus nézete. A hagyományon belül élők és belőle ki-nem-kukkantók képesek – láthatárukon belül – önnön hagyományuk mellett és ellen racionálisan érvelni. A *kánon* az a hagyomány, amelyről azt hisszük, hogy igazsága, jósága, szépsége miatt a miénk, nem holmi történelmi esetlegesség miatt. A *kánon* annak a dogmatikus szendergésnek a művelődéstörténelmi megfelelője, amelyből nem biztos, hogy tanácsos fölébrednünk.” (269–270.)

De fölmerül a kérdés: mi készíti elő, mi teszi elfogadhatóvá számunkra, hogy éppen valamiféle korlátozottságba kapcsolódjunk bele?

A válasz intellektuális tevékenységünk mentális függőségében rejlik. Az úton könnyebb járni, mint új csapást, új ösvényt vágni; a mindennapi élet szövedékébe beszővő-

dött „közembereknek” – s ilyen szempontból szinte valamennyien közemberek vagyunk, a legnagyobb elmék legnagyobb teljesítményei a kivételek – olyan segítség ez, amelyről nemigen mondhat le. Baj csak akkor keletkezik, ha ez az út félrevisz, ha ez a hagyomány balgaságnak bizonyul. A hagyomány ugyanis – genetikusan nézve – nem más, mint „a gyakorlatban, az erkölcsben megtestesülő, begyakorolt, jellemmé vált habitus”, ha tetszik, erény „történetének fölfedésére irányuló értelmező munka”. (243.) Ez a habitus pedig olyan érületi konszenzuson és együttműködésen alapul, amely nemzedékek állandósult tanulási folyamata. A hagyományba bekapcsolódó tehát a hagyomány korábbi hordozóival kerül kapcsolatba, s megkapja a folyamatosság, az érzelmi stabilitás élményét.

De el lehet-e így jutni az „igazsághoz”, ahhoz a bizonyossághoz, amely nem pusztán a szubjektum élménye, hanem a valóságban nyer alapot? Természetesen nem. A hagyomány, akár a vallás, csak paradoxonokban létezhet. Ám ez a „tradícióban foglalt, kiküszöbölhetetlen paradoxon a személyes átélésben, a személyes relevanciában” elfogadhatóvá válik az egyén számára s túlmutat a „logikai aggályokon”. (255.)

S bármily esendő is a hagyomány a maga korlátozottságában, szelektív vakságában, nem igen lehet (vagy legalábbis nemigen érdemes) kilépni belőle anélkül, hogy egy másik hagyomány keretei közé ne kerülnénk; a „hagyományok megtagadása – mondja még a kritikai pozíciójú Tamás Gáspár Miklós is – többnyire irracionális visszaeséseket eredményez”. (252.) S nagy kérdés, a különféle filozófiák s „elméletek” vajon radikálisan különböznek-e attól a gondolkodási modelltől, attól a mentális folyamattól, amit hagyománynak lehet nevezni? Végletekbe nem volna jó esni, ne tagadjuk hát filozófia és hagyomány különbözőségét, jóllehet – aligha véletlenül – ilyen vagy olyan filozófiai hagyományról is szokás beszélni. De mondjuk ki azt is, a különbség, a filozófia öntudatos, reflexív-kritikai jellege csak viszonylagos. Magasabbrendű ugyan, mert magában hordja a

hagyomány meghaladásának lehetőségét, de mégis valamilyen módon hagyománynak alávetett maga is. Szerepe tulajdonképpen nem több, mint a preferált hagyomány tisztítása, racionalizálása, újrafogalmazása az új fejlemények tükrében; s csak szélső esetben meghaladása, azaz a preferált hagyomány fölszámolása. A hagyomány – most ne kutassuk, mi módon, milyen közvetítésekkel – a filozófia értékpreferenciáira is hat. Hogy a filozófia, a lehetséges érveknek e gazdag tárháza, e történeti-kritikai tudás melyik nagy hagyományba kapcsolódik, meghatározza aktuális fogékonyságát. (Az *Idola tribus* legterjedelmesebb tanulmánya, amely *A nemzeti érzés erkölcsi lényegéről* szól, maga is jó példa erre. E – különben nagy elmeélel s sok igazsággal megírt – dolgozat tagadhatatlanul egy liberális-konzervatív hagyomány szemzőgéből érvel; mindarra, ami e hagyomány horizontján kívül van, még polemikusan sem reagál. Feledve Ludassy Mária észrevételét, hogy tiszta formájában maga a liberalizmus is utópia.)

A *genius loci*, a hely szelleme köré épülő hagyomány, értelemszerűen *intim* hagyomány, kiemelt fontosságú jellemzője a bensőségesség. Itt különösen érvényes az, amit Tamás Gáspár Miklós általános érvénnyel fogalmaz meg: „amire a hagyománynak szüksége van, az együttműködés a holtakkal. És persze a holtak egykorvolt együttműködése egymással.” (250.) A lokális hagyomány – a nagy tradíciók árnyékában – csupán segédhagyomány. De ahhoz, hogy élő legyen, magába kell szívjon sok mindent a lehetséges nagy hagyományokból. Valamiképpen tehát, kettős korlátozottságában is egységes mikrokozmosz.

Nyilvánvaló, hogy a hagyománynak, e sajátos korlátozottságával egyetemben is életfontosságú vezérlőmechanizmusnak a szegedi változata ma nem kellően, „hagyomány-szerűen” működik. Elsekélyesedett, beszűkült; egy tartalmaitól függetlenedő, automatikus továbbadási gesztussá soványodott. De miért? Miért s hogyan keletkezett ez az üzemzavar a szegediség speciális tartalmainak átadásában?

Az okok történetiek, s hosszú folyamat végeredményei; bennük van Szeged lehetőségeinek beszűkülése.

A hagyomány, ahogy Paul Ricoeur mondja, „az értelmezés kegyelméből él; ezen az áron áll meg, marad eleven”. Ez a hagyományátadó és -újraértelmező munka a mindenkori, Víz (1879) utáni Szegeden sokáig folyamatos és hatékony volt. Az alapot egy parasztpolgári habitus adta, s ez továbbélve dúsult és színesedett, új s új elemekkel gyarapodott. A nagy árvízről a világháborúig terjedő időszak így a hagyományátadás és az új hagyományelemek teremtésének kettőségében zajlott. Volt egy népközpontú, erős helyi történeti tudat, mely Dugonics Andrásra, a város addigi történetének legismertebb személyiségére ment vissza, de ez a továbbélő hagyomány az élet új fejleményeit is magába tudta építeni, azokra is ki tudta terjeszteni érvényességét. Előbb kialakult az ún. szegedi parasztnovella (Nacsády József terminusa), amelynek „névtelen” vagy jórészt elfelejtett szerzői a modern város kiépülésével párhuzamosan a „félmúltat” képviselő szegedi paraszti világot örökítették meg s emelték be az ezt a múltat elhagyó városiak világába. A motiváció talán az érdekesség, a különösség megismerésének és megismertetésének igénye (is) lehetett, de az eredmény jóval több lett: a félmúlt vállalása, hagyományként kezelése, s ezzel a mind különösebb, nem-városias világ emberi értékeinek, teljesítményeinek elismerése. Ami azért fontos, mert ez a parasztság, mely a város tanyavilágát megteremtette, saját erejéből alkotott mezőgazdasági kultúrát a legelők föltörésével. S e munkájuk – művelődéstörténeti szempontból is – példaadó, eszményteremtő volt, hisz a szorgalmat, a munka éthoszáat testesítette meg; életük tanulmányozója ezekre az értékekre kapcsolódhatott rá. S a teljesítményen alapuló igazság igényére, a szélsőségek kerülésére, divatos szóval: tudatos toleranciára. Ezt az értékvilágot a legtisztábban s a legmagasabb esztétikai színvonalon, hangsúlyozott tárgyias-sággal Tömörkény István mutatta be. Persze „néprajzi hitellel” is – ez gyakori vád s csak időnként dicséret vele kapcsolatban. De aki ismeri a szaktudományos néprajzi leírások-

kat, s ismeri ugyanakkor Tömörkény írásait is, tudja, Tömörkény valami mást, valami többletet is ad tárcanovelláiban: azt az emberi értékrendet és -világot, azt a magasszintű moralitást, amelyet ez az etnográfiailag is értelmezhető paraszti élet „termelt ki” magából, de amely emberi sorsokká s így példává emelve jóval több s értékesebb, mint a mechanikusan ismétlődő szokások sorozatszerűségének leírása. Egy nagy tradíció, egy konzekvensen „elrendezett” s világosan áttekinthető erkölcs alapvető elvei s eszményei fogalmazódnak újra Tömörkény java írásaiban (amelyeknek aztán az ő személyes tekintélye külön súlyt ad utólag). (Eszztétikai jellemzőiket most szándékosan ne firtassuk; egy esztétikai célzatú interpretáció most félrevinné gondolatmenetünket. De így se feledjük Németh G. Béla fontos Tömörkény-tanulmányának elismerő véleményét, s ne feledjük, van 10–15 olyan Tömörkény-novella, amely európai nivójú!)

Tömörkény mindmáig hírlapokba temetett tárcáiból, de kötetekbe gyűjtött írásaiból is némi szorgalommal gazdag adattárat lehetne összeállítani egy laikus erkölcsstan illusztrálására. Ez kétségtelenül érdekes és tanulságos volna, de most szempontunkból talán fontosabb annak kimondása, hogy ez nem egyszerűen Tömörkény jellemzése volna; ez az adattár mentalitástörténeti forrás is a szegedi paraszt polgári tudat megismeréséhez. És egyben a hagyomány folyamatának egyik rétege is.

A munkaéthosznak, az emberi helytállásnak, a minden napokban is megvalósuló toleranciának az eszménye indirekt módon, a történeti-szociológiai elemzés eszközeivel utólag is kimutatható a szegedi múltban. Karády Viktornak a szegedi zsidóság asszimilációjáról szóló, megjelenés alatt lévő tanulmánya kemény adatokkal bizonyítja, hogy – a szerbek és a németek „elmagyarosodása” mellett – a zsidóság is oly mértékben befogadtatott itt, az asszimiláció mértékét jelző mutatók oly mértékben *szignifikánsak*, mint talán sehol máshol az országban. E tény pedig – talán nem igényel itt különösebb bizonyítást – nemcsak a szegedi zsidóság haj-

landóságát mutatja; a „befogadók” is minősítetnek általa, hiszen az asszimiláció mindig kétoldalú jelenség.

Az a hagyomány, amelyet Tömörkény örökített ránk, s amelyet az újrafogalmazás révén maga is csiszolt, tökéletesített, természetesen nem magában állt. Mellette más jellegű, más funkciójú részhagyományok is megjelentek; kiformalódásuk a „modern”, „városias” élet uralkodóvá válásának következménye. Közülük kettő különösen fontosnak s – ami legalább annyira lényeges – tartósnak bizonyult. Az egyik az uralomhoz való óvatos, szkeptikus, főnntartásokat soha el nem hagyó ambivalens viszony rögzülése; az elfogadom, ha muszáj, de „megvan a véleményem róla” óvatossága. Ez nem más mint egy történetileg rögzült szkepszis a hatalom minden e világban lehetséges formája és realizációja ellen, de e rögzülés anélkül ment végbe, hogy e szkepszis automatikusan kemény oppozíciót vont volna maga után. Sőt, e szkepszis nem zár ki egy szolidan ironikus, nem föltétlen, de mégiscsak valóságos elfogadást sem. (Szeged – paraszti jellegű rétegei mellett – elég hangsúlyosan hivatalnok-város is volt, meg lehetett itt tapasztalni a bürokrácia minden negatívumát, de ez a szegedi bürokrácia mégiscsak jelentős szerepet játszott az árvíz utáni modern város kialakításában, érdemeit tehát nem lehetett letagadni.) E részhagyomány klasszikus modelljét, ideálformáját Móra Ferenc tárcáinak bizonyos vonulata testesíti meg (az, amely őt 1922 után országszerte népszerűvé tette), de ez – fontos megszorításokkal – már a fiatal Mikszáthnál is jelentkezett. S ezt a részhagyományt erősítette, ezt színezte és alakította Móra egy időben volt legjobb barátjának, az újságíró-levéltáros Sz. Szigethy Vilmosnak számtalan 1919 utáni nosztalgikus-emlékező tárcája és nem egy könyve is. A másik ilyen fontos részhagyomány, az életet otthonossá, meleggé, emberivé tevő kulturális teljesítmények becsülése, egyáltalán: a közvetlenül, praktikusán nem fölhasználható, ám mégis fontos szépség méltánylása. A 20. század első felében kétségkívül ez volt a legvékonyabb, legkevésbé múltba beágyazott, múlt által igazolt tradíció, de fontos megemlíteni, mert a korábbi

szórványos előzmények után éppen ez a szakasz formálta ki. A szabad, többnyire irodalmárként dolgozó értelmiség önálló értelmiségi csoportként való megjelenéséhez köthető ez, és sokaknak – köztük sok, ma már elfelejtett, „névtelen-né” vált írónak, újságírónak, tanárnak, uram bocsá, bohémek – munkája van benne. Megformálásában – a valamennyire ebben is részes Móra mellett – elsősorban s döntően Juhász Gyulának volt meghatározó szerepe. Annak a Juhász Gyulának, aki fiatalon, 1910 körül még a „szegedi irodalom” provincializmusa ellen hadakozott, de aki makói tanárkodásából Szegedre visszatérve (1917) nemcsak a város legjelentősebb költői életművét alkotta meg, hanem – a „palotás”, szobros, kávéházas, irodalmi kísérleteket is már elbíró Szeged bázisán – a kulturális értékek népszerűsítésének, gondozásának, hagyománnyá nemesítésének önzetlen szerepét is magára vállalta. Számos fiatal költő pályáját segítte elindítani első kötetükhöz előszót írva, vagy kritikában méltatva őket. (A legismertebb, de korántsem az egyetlen, a fiatal József Attila volt, akinek *Szépség koldusa* című első könyvéhez profétikus előszót írt.) Az 1917-ben elhunyt Tömörkényt hamarosan valóságos kultusszal vette körül, megírta életrajzát, országos háttérbe szorulása idején – dacolva a kordivattal – klasszikussá avatta. A szegedi irodalmi kismesterekről értő s méltányoló cikksorozatot írt, saját tekintélyével is mögéjük állva mintegy előkészítette a hagyományba való bekerülésüket. Képzőművész barátainak, küzdőtársainak, így például az induló Moholy-Nagy Lászlónak vagy az ugyancsak külföldre kényszerült szobrásznak, Gergely Sándornak (aki a Szegeden alkotott szobrászat máig legmagasabb szintjét jelenti) ugyancsak egyengette a pályáját. S versei sokasága tanúsítja, hogy Szeged történeti hagyományait is igyekezett elevenné tenni a maga eszközeivel. Egyik méltatója, Péter László joggal jegyezhet róla, hogy Szeged történetéhez a legjobb útikalauz éppen az ő költészete. S egyebek mellett Juhász életművének eredménye az is, hogy publicisztikája révén egy magas igényű, korszerű s „időálló” kulturális értékrend is meggyökeresedett

Szeged szellemi életében. Ady és Bartók szegedi legitimálását például jórészt ő végezte el.

A hagyomány gazdagítása s továbbadása azonban Juhász elhallgatása (1929), öngyilkossága, ill. Móra halála (1934) után jelentékenyen megváltozott. Ezt követően vált igazán láthatóvá a kultúrában az a törés, amelyet a nagy, Szeged központú dél-magyarországi régió trianoni széttörése eredményezett, de amelyet a kialakult nagy egyéniségek erőfeszítései egy ideig még valamennyire ellensúlyozni tudtak. A harmincas évek közepétől a nagy kreatív alkotók hiánya, illetve városhoz kötődésüknek alkalmivá, időlegessé válása döntően egy lokálpatrióta színezetű szaktudományra toltta át a hagyományápolást. Az új szakasz szegedi hagyományának újraírója s továbbadója így elsődlegesen a néprajzos Bálint Sándor lett. Ő azonban, aki 1934-ben elméleti igényrel is próbálta újrafogalmazni a hagyományt (*Szeged a magyar kultúra történetében*. Izenet, 1934.1.sz.) nem szellemtörténeti indíttatású kultúraértelmezésével hatott, nem is az addigi teljes körű hagyományt adta tovább (jóllehet volt benne ilyen igény), hanem annak csak egy szűkebb, etnografikus ágát. Egész ilyen irányú munkássága, kései nagy összegzései is a paraszti tradíciót vitték tovább, s – módszeres tudományos bemutatásuk révén – kanonizálták. Eszmetörténeti újdonságot igazában nem is ezek a munkái jelentenek; minőségileg újat a szakrális néprajz kutatásával, pontosabban a népi vallásosságnak a kutatás szemhatárába emelésével és részletező leírásával hozott. A vallás mint megtartó erő, mint a mindennapi élet nagy szervező s generáló mozzanata az ő munkássága nyomán tudatosult. A vallás, mint nagy hagyomány, természetesen nem Bálint Sándortól indult; az emberi társadalmak egyik legősibb s leginkább univerzális hagyománya ez – Szegeden is évszázadok óta jelen volt s hatott. Sőt, úgy látszik, Bálint Sándor már e hagyomány jelentős mértékű kiüresedésének, érvénytelenné válásának fázisában találkozott vele; alighanem ezért is figyelt föl rá ily tudatossággal. De a népi vallásosságnak e tudományos pontosságú leírásával mégsem egyszerűen egy

elmúló, kihunyó hagyományt mentett meg a feledéstől. Leírásával egész, e hagyománytól is éltetett emberi példájával, nagy személyes hitelével az e hagyományban rejlő emberi erőforrásokat is újra aktivizálta – átmentette a menthető egy szekularizált világlátás, egy szekularizált értékrend keretei közé.

Az 1944 után nagy átalakulással a hagyomány továbbvitele még inkább a szaktudományos igyekezetre, elsősorban a rendszeressé váló helytörténeti kutatásra hárult. (Az irodalmat sokáig dilettánsok jelentették, a filozófia jóideig egyszerű politikai propaganda volt.) Hogy ez a helytörténeti kutatómunka milyen szaktudományos eredményeket ért el, más írás feladata lesz mérlegelni. Itt csak annyit szükséges rögzíteni, hogy a hagyomány életerejé szempontjából ez a – sok szempontból kényszerű, elsődlegesen politikailag determinált – munkamegosztás ellentmondásos következményű lett. A hagyomány köré – nem ritkán kritikátlanul – az évtizedek során soha nem látott szélességűre nőtt, jelentősen megduzzadt az igazolást biztosító történeti anyag, s immár a korábbi korszak nagy alkotói is részesei, tárgyai lettek a hagyománynak. Intézménynevek, emléktáblák s nem utolsósorban pályájukat, emléküket méltató tanulmányok sora által mutatja ezt. De a szabadon, csak az intellektus korlátai által behatároltan szárnyaló nagy kreatív alkotók, akik saját „olvasatukkal” megújíthatták, fölfrissíthették volna a hagyományt, hiányoztak a hagyomány továbbadásából. Részben maguk az ilyen egyéniségek is hiányoztak, részben pedig a hagyományba mégiscsak bekapcsolódó, arra tudatosan reflektáló írók tehetsége bizonyult kevésnek az aktuális értelmezéshez. Sőt, az újabb s újabb írógenerációk mindinkább a „szegediség” hagyományán *kívül*, esetenként egyenesen a városból is távozva találták meg írói világukat. Mára, sok jel szerint, a szegediség üres rekvizitum lett, ha egyáltalán megjelenik az irodalmi művekben. (Még leginkább Tóth Béla életműve kivétel e megállapítás érvénye alól, de ő sajátos realizmusa révén e hagyománynak csak egy, talán nem a leginkább aktuális ágát viszi tovább.)

A hagyományátadásnak ez az átalakulása, a hagyományhoz való „üres” viszony meglehetősen széles körben való elterjedése számos kérdést fölvet. A legfontosabb azonban az, mi idézte elő ezt – a helytörténet ázsiójának növekedésével párhuzamos – kiüresedést?

A válasz, még egyszerűsített formában is, nem könnyű. Csak egy átfogó, de mégis részletező leírású eszmetörténeti monográfiában volna biztonsággal megadható – ehhez pedig még az elemi előmunkálatok sem kezdődtek meg. Néhány körülmény szerepe mégis fölismerhető.

1. Az utóbbi évtizedekben Szeged lakosságának összetétele jelentősen átalakult. A paraszti hagyomány, autochton fejlődésű parasztpolgárság mint társadalmi réteg mára lényegében fölszámolódott, illetve jelentékenyen átalakult, hagyományhordozó ereje jórészt elenyészett. Ez a lakosság ráadásul – ha szabad így, ilyen „kompromittáltan” fogalmazni – föl is „hígult”; ma már az itt lakók egy jelentős hányada, szociológiailag releváns része nem itt született és nevelkedett, csak felnőtként került ide. Ezek beintegrálása, a hagyományba való bekapcsolása a hagyományában meggyöngült „őslakosság” által már nem történhetett meg rendesen.

2. Ez azonban önmagában még nem lett volna elég a deformálódáshoz. Ehhez társult, s e szociológiai folyamatok negatív következményeit elmélyítette, hogy a hagyományápolásban kulcsfontosságú humán értelmiség, annak is egy, főleg „szabad” pályákon mozgó része, az írók s újságírók csoportja nem tölthette be megfelelően eredendő funkcióját. A kulturális életre rátelepedett a „hivatal” s – miközben a kultúra anyagi föltételeit megteremtette – jelentős mértékben diszfunkcionálissá tette azt, amit támogatni akart. A város életében ugyanis az utóbbi évtizedekben olyan súlyra jutott a hivatalnoki szemlélet és akarat, a hatalmi „irányítás”, mint eddigi történetében még soha. (Pedig Szegeden a „modern” korban a hivatalnokértelmiségnek mindig is jelentős szerepe volt.) A tudat hivatalnoki „irányításának” igénye azonban, bár teljesen természetesen soha nem valósulhatott

meg, jelentősen zavarta a hagyomány öntisztulási folyamatát, a valóságba ágyazott aktuális értékrend kiküzdését. Azt a nagy kísérletet, amit a hetvenes évek első felének Tiszatája jelentett, amely modernség, érték és hagyomány új összhangját igyekezett megteremteni, mozzatójának, főszerkesztőjének, Ilia Mihálynak „kiiktatása” például derékbatörte. A hagyomány így, helytörténész továbbadónak minden erőfeszítése ellenére arctalanná, esetlegessé vált. Az egykorvult alkotók személye még többnyire bekerült a hagyományba (de nem mindenki; olyan fontos életmű alkotója, mint Bibó István például nem); ezeknek kultusza is lehetett, egyesek szentté is avatódtak, de „bekerülésük” valódi indokai, a valódi érdem elhomályosult. A hagyomány így mindinkább nem, vagy csak részlegesen tudta betölteni újraértelmező, aktualizáló, irányító szerepét. S ettől a megcsonkult, eltorzult hagyománytól a legfiatalabb nemzedékek mind inkább elidegenedtek, hiszen a magyar társadalom nyolcvanas években végbement mentalitástörténeti metamorfózisa teremtette új problémákra ez a hagyomány már nem tudott válaszolni.

3. Ugyanakkor, éppen ezek a jövő szempontjából legfontosabb (mert legtovább aktív) generációk – szocializációjuk egyetemi formái következtében – önkéntelenül is olyan szaktudományos, kulturális hagyományokba kapcsolódtak bele, amelyek internacionális jellegük miatt nem tudnak, talán nem is akarnak kapcsolódni a helyi, lokális hagyományhoz.

A mára kialakult helyzet – ne tagadjuk – elég vigasztalannak látszik. Nagy kérdés: van-e megoldás? Föléleszthető-e egy erejét veszített hagyomány, vagy, ugyanezt más oldalról kérdezve, a hagyomány nem szocializálta nemzedékek tudatos választással hagyományhoz juthatnak-e? Lehet-e egyáltalán egy hagyományt úgy helyreállítani, hogy én most pedig elhatározom, helyreállítom a hagyományt?

Bizonyos, ilyen egyszerűen nem megy. A spontaneitás naiv ártatlanságával már nem lehet közeledni Szeged múltjához sem; a hagyomány így nem folytatható. De megérthető, könnyen belátható, hogy a hely, ahol élek, fontos számom-

ra, kitüntetett darabja a világnak. S így múltja is az. A múltból pedig, értelemszerűen, a nem-helytörténésznek csak az fontos, ami e múltnak ma leginkább fölhasználható, tehát legértékesebb eleme. S ezt az aktivizálható, a múltból még ma is elevenként kiemelhető tapasztalatot – mint lehetséges inspirációt – már érdemes gondozni. Persze, nem lehet mindenki helytörténész, aki közvetlenül nyúlhat e múlthoz, s átélheti a fölfedezés, a megismerés élményét. De az igazi értelmiségi kritikai lény, alkalmas arra, hogy elemzésnek vesse alá a múlt számára fölkinálkozó vonulatait, s maga válasszon közöttük, mit érdemes továbbvinnie. Beiktatható tehát szellemi háztartásunkba egy sajátos, helyi „illetékességű” értelmező munka. Egy tudatos város felé fordulás, mely érdeklődésünkre fönntart egy kis helyet a szűkebb környezet élete, múltja, eredményei számára.

Az ember, bármennyire „egy falu lett mára a világ” (E. Teller), nem a nagy világban, mint totalitásban él, hanem annak csak egy közvetlenül átélhető, meghatározott pontján. Határolt, körülírható s valamicskét a világ minden más helyétől különböző *lokalitás*ban. A hely szellemével, a régiek által is érzékelt *genius loci*val tehát akár akarja, akár nem, kapcsolatba kerül. De nem mindegy, hogy egy hagyomány szét hulló töredékeivel, eltorzult, kiüresedett mézsváz-darabkáival találkozik-e, mely már legföljebb csak díszíteni tud, vagy élő, eleven hagyománnyal. Nem biztos, hogy hátrányunkra válik, ha elfogadjuk, Konrád György intelmét: „Nemcsak a dicsőség a miénk, hanem a szégyen is. Nem mazsolázhatod ki a múltból mindig azt, ami éppen ízlik.” (Magyar Hírlap, 1990. jan. 6. Mell.)

Szeged múltja oly gazdag, született itt annyi s oly sokféle nagy teljesítmény, hogy annak, aki kíváncsi rá, sok és sokféle inspirációt tud adni. Aktuális gondjaink megértéséhez s megoldásához az egyik lehetőséget a múlt nyújtja. Hogy mit értünk meg belőle, csak rajtunk, erőfeszítéseinken múlik.